

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

9621

ÅNGERMANLAND

Anundsjö

8/7 1936

Hammarberg, Åsta, 1936

Svar på ULMA:s frågelista i Mjölkhus-
hållning med alf.ordregister

20 bl.4:o

1 " " teckn.

4 " stor 4:o reg.

Exc. för ordreg. Ång. dec. 1948.

1896

Landsmålsarkivets frågelistor 1 otk 2.

Anundsjö sn.
Hådanberg

1. Mjölkhusdrällning.

Meddelare: Anna Treta Häkansson, 67 år, och
Maria Olsson, 50 år, Hådanberg;

I. Olika slag av mjölk.

Mjölk kallas för mjälk: mjálk, -a; mjäkk
Till människosföda användes kommjölk:

kómjálk samt getmjölk: gitmjállka. Kommjölk gavs även åt kalvar; denna mjölk skulle varmas kväll och morgon, innan den gavs åt dem, ty i annat fall skulle de få fult här. Även åt killingarna, vilka som nyfödda bundos i samma bas som en ko, för att de skulle vänta sig till om sommaren, när korna släpptes ut på bete, följa med dem, gavs mjölk. Killingarna földe då också brodet den kor, i vars bas de stött. Bort-hällning av mjölk förekom i allmänhet inte.

Den mjölk, som blivit så dålig, att den inte kunde användas till näringssköföda, sades vara becknad: bēknad. Den kastades dock inte bort utan gavs åt grisarna. - Råmjölk kallades råmjölk: rām̄jölk. Om auktningar, som beretts av råmjölk, se kap. II! - Spenvarm mjölk kallades nysilujölk: n̄y sil̄l̄jölk. Spenvarm mjölk sades vara varm: var̄m. Nymjölkad mjölk kokades upp och gavs åt dibarn. Den skulle dock först blandas upp med vatten och socker, för att den inte skulle vara för kraftig. - Från hela byn bars mjölk till sädana, som höllo på att bygga. Sölmjölk gavs även bort, då man hade mysket, och särsligt till sädana, som inte hade tillräckligt. Med sölmjölk: s̄ötm̄jölk kallas menades myslad mjölk, på vilken grädd

3

bildningen ännu ej börjat. Skummad mjölk kallades för rånmjölk: rān myá-lka. Kolct mjölk kallades för uppkokt mjölk: òpkákla myálkä. Hinnan på kolct mjölk kallades för skirnet: fína. Fräddde kallades för fil: fíla. Självlöpt mjölk benämndes puttermjölk: píta rmjálkä. Av den gjordes putterost: pítaröstn eller gammelost: gámel-östn. Om dess tillredning redogörs närmare i kap. V. - Mjölk, som skar sig vid kokning, sades flyga ihop: flygg'háp, där också sades den ha blivit hämnad: vad rāne. Mager mjölk benämndes blåmjölk: blåd'myálkä. Självsurnad mjölk kallades surnmjölk: surm'yálkä. Mjölk, som blott var litet sur, användes till män-niskoföda; annars gjorde man putterost

av den eller använde den till grismat. —

Tätnjölk kallades förr mest tjocknijölk:
göle myjäkkä, numera mest tätnjölk:
töt myjäkkä. I äldre tid hörde medde-
larna aldrig talas om tätorren, som kallas
tätgräs: töt gråsa. Hur man då fick
tjocknijölk åt dem obekant; man silade
ständigt på ny mjölk, så att tjocknijölken
aldrig tog slut utan fäcces både vinter
och sommar. Och tog den ända genou förbi
seende slut, var det sed att gå till en grann
för att tippa tåten: tèga tétn. Ibland
kunde det häcka, att det blev tjocknijölk
av mjöllken, om korna ätit av tätgräset.
Beredningen av tjocknijölk tillgir så, att
man silar sötnijölk på tätorren. Om
den blir för tunn, är det vara att sila
på mer mjölk. Om tjocknijölken blivit dålig,

Landsmålsarkivet Uppsala 9621
A. Hammarberg. 1936 ANUNDSJÖ
ANG.

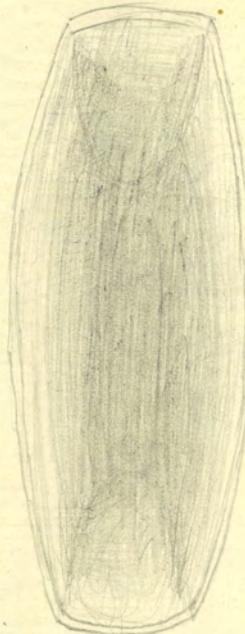
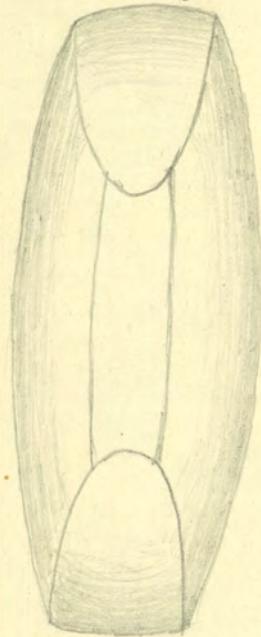
Frgl. 1

5

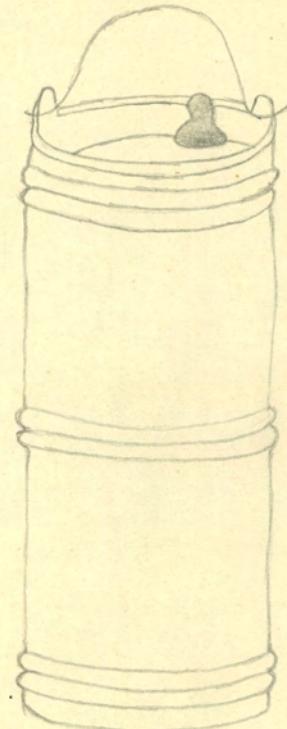
si att den ystar sig, då den sägs vara
puttrig: på i t r h, så tar man vasslan;
som kallas blanda: b h å na, och silar
på mjölk på den. Vasslan ligger underst.
Att sila mjölk på tätämme kallas att
sila på taten: s z l p o t é t o. Då mjöl-
ken blir tät, säges den bli tjock: g o k.
I timmerskogen och vid slätterarbetet på
längt bort belägna myrar förvarades
tätmjölken i en kapp: k a p o v t ä ä; 5
se sid 6! Jen sådan kapp bars även vasslan,
som skulle användas vid balkning, från
föbodarna till gården. - När karlarna
gick borta endast över diken fingo de
som matsäck med sig en filstunt:
f i l s t u nt, vilken bestod av tjockmjölk
blandad med grädde, förvarad i ett slags
nåverske, med botten och lock av trä.

Landsmålsarkivet Uppsala 9621
A. Hammarberg 1936. ANUNDSJÖ
Å.N.G.

Mjölkträd

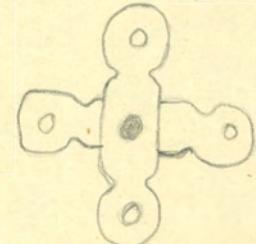

b

Kapp

Kärtörelns kors
utan vidja

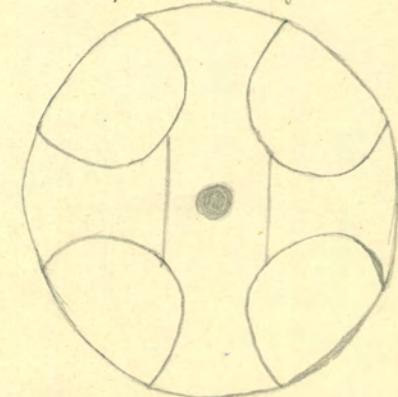

Otkorg

diametern i botten 2 dm
höjden 0,5 dm

med vidja

6

7

Hemma förvarades tätnjölkken i fat av
sten eller trä. Både skummad och osku-
mad mjölk användes vid beredningen av
tätnjölk, mest dock oskummad. Njölkken
värmdes och silades på tätärmest i tråskä-
lar eller steufat. Misslyckad tjockmjölk
kallades putternjölk: göta rymjälkka.
Sådan mjölk användes till baltring, blau-
dade med vatten. Detta kallades blauda; blyä-
na. Även kärnnjölk: gen myälkka,
kunde användas i blaudan. Denne förva-
rades i trälärl, vilka förvarades i mjölk-
kammaren, som kallades kanntoret:
käntöra.

II. Maträdder, i vilka mjölk ingick som en
viktig beständsdel.

Sötmjölk: söt myälkka, förtärdes
även av vuxna uppkokt. Man åt den till

notatis med sked ur en gemensam spillekum. - Man blandade även bröd i uppköldt sötmjölk; detta kallades för brödbryta: bröd
bryt, -a; uppköld mjölk till kallgröt:
kälgröt, brukades ofta, mist till
middagen: mēdan. Det hände, att mjölken
 på färder om vintern froz, trots att
 man stoprade hö om den; då åt man den
 ändå, sedan man smält den vid elden.
 Av den i tråget förvarade, oskummade
 mjölkens kolades travarvälling: gvara-
 vällingan; gröten kolades läremot på
 vatten. När man i fabodarna skulle bjudas
 på något gott, fick man åta ur filtraget:
filtträga. Mjölkens hode hälfts ur, så
 att det nästan bara var gräddes koar die.
 Av rämjölk: räämjälkka, tillskreddes
 hämtarost: hämtaröst. Rämjölk

9

blandades med vanlig mjölk och hälldes
i en hämtare med lock på. Hämtaren
sänktes ned i en gryta med vatten och
kokades i detta. Denna rätt åts, så snart
det fanns tillgång till råmjölk, d. v. s. när
en ko kalvat. Råmjölk åts även rödko-
kad som vanlig mjölk. — Det skum, som
vid kokning av vässla till mesost, steg
upp till ytan, kallades mesan: mesen.
När man skulle smaka vid ostkokning, ⁹
fick man av den. Om man ville kokta en
rikligt fin ost, tog man upp mesen,
vispade upp den och lade åter i den, när
vässlan kokat ett tag. — Ölsyra: ölsyra ⁹
tillreddes så, att mjölk kokades upp, och
mjöl och öl blandades, varvid mjölkens
ystade sig. Rätten åts till smörgås. — Kärn-
mjölk: gengymjälk, kunde användas.

Landsmålsarkivet Uppsala 9621
A. Hammarberg 1936 ANUNDSJÖ
ANG.

das i stället för öl. Kärngrädde, som kallades kärnfil: g^èn f^vi la, åts med förtjusning av både barn och äldre, när man kärnade. Blandsmet: b^vam sni^vetm bestod av riven mesost, som kallades blandost: b^van o st^vn, blandad i kärngrädde.

III. Mjölkens förvaring; gräddbildningen.

Dess mymjölkade nijölken silades på träg: tr^åga, både hemma vid gården och i fäbodarna. Det skap i stugan, där mjölkträgen stodo, kallades mjölleskäpet: m^jällesk^vapa. Där förvarades de dock blott om vintern; om sommaren ställdes de i nijölkammaren, som kallades kanitorst: känt^vora. I fäbodarna fanns det också en särskild nijölkammare. Både i kanitorst och nijölkammaren fanns grimhyllor:

Landsmålsarkivet Uppsala 9621
A. Hammarberg. 1936. ANUNDSJÖ
ANG.

Frgl. 1

?

?

?

prèn hilan, på vilka mjölktrågen ställdes. Inga särskilda ventilationsanordningar fanns i kamrator, men man skurde mycket ofta där, och dörren fick stå öppen. Även smör, ost och mesost förvarades där. Dessa stodo på brädhyllor: bræchilan, vilka bestodo av brader, lagda på släär, som barrats in i väggen. - Dekär, som användes vid mjölkningen, varo ståva: ståva, som var försedd med ett handtag, samt mjölkbytta: mjålk bjt, -a. - Vid mjölkens uppsilning användes silen: siln, vilken bestod av hästtagel, som spändes mellan två band, av vilka det inre var bredare. Den såg ut ungefär som ett durkslag. Med silskopan: silskopan öste man mjölken genom silen i mjölktråget: mjålk tråga. Se sid. 6!

Mjölktragen varo av olika storlek alltefter varje huslials mjölkängd. En del kunde rymma en kannan, under det att andra blott rymde ett stop. De varo gjorda av al, björk el. gran. Tragen hemma vid gården och i fäbodarna varo lika. När man skurnade mjölk'en, vilket kallades att rämma: räna, använde man för det mestta hauden, med vilken man hällde enot grädden, medan man hälldes ur mjölk'en. Om grädden var mycket tjock, användes dock en sked.

Till skurnmjölk'en användes en större bytta som kallades rämnmjölkbytta: ränmjalkbytta. Grädden hälldes direkt i kärran: gära. Med en sked scrapades gräddrallen bort; den kallades firlaud: firlän. Tragen skulle törlas fört med enlag: gäylagan, och sedan slöjs i hett vat-

23

ten. Att rengöra dem kallades att tvätta dem:
svat dam. Hemma vid gården ställdes
trägen att torla utefter väggen utanför
byon, om det var vackert väder. I fäboder-
na ställdes de där på bokar: böle, uto;
vid ful väderlek lades de inne på stanor
under taket.

IV. Beredningen av smör.

Smör kallades smär: smår, eller gasa:
gaåsa. Endast av grädde, som erhållits ur
könjölk tillverkades smör. Med kärna:
gänga, -a, menades endast själva kärlet,
som var gjort av trä och försedd med band.
I nrom varje gård fanns endast en kärna,
men storleken på kärnorna varierade allt-
eftersom kornas antal. Om grädden var sur,
så att del bildades vassla, fick den man i m-
ja gård ett par
na bord ur ett hal vid de nedersta banden. tre olika stora
kärnor.

Landsmålsarkivet Uppsala 9621
A. Hammarberg. 1936. ANUNDSJÖ
ANG.

Frgl. 1

14

Kärnstaven kallades kärntörel: g^entöral. Bla 14
Se sid 6! Den var enbart av trä. Staven
var fastkilad i ett hål i korset; kilarus ^x kísa
sullo under detta. En vrida var fastad runt
om korset, för att det skulle ta bättre. Un-
der kärnandet stod man i köket eller var
som helst. Det har förekommit, att man
vispat grädden, om man haft litet och
det gått dåligt i kärnan. Man fick visa
åt vilket håll som helst. Orsaken till
att kärningens ibland misslyckades var,
att grädden endera var för kall eller varm.
Somliga brukade lägga en smörbit i gräd-
den för att lättare få smör. För att varma
grädden före kärningen bad man kärnan
över matten i den öjna spisen vid stolpen.
Man skulle försöka få luft i grädden, när
man stampade med töreln; då skulle det

gå lättare att få smör. Detta kallades att få vadret: få vägra. Alla inom gärden fingo kärngradde, men man bjöd inte i grannagärdarna. Kärnmjölken: gängmjälka, åts upp eller gavs åt korna. Efter kärnandet brukade man skölja: syrla, smöret med friskt vatten. När man skulle kniada, reka: smöret: reuk smára, använde man ett tråg, som kallades smörslock: småslåk. Saltningen skedde samtidigt. Alla inom gärden brukade få en smakbit av det nykärnade smöret. En sådan smörclump kallades kärngäs: gänggås. Den var rund och klämd i ena sidan, så att det blev en fördjupning. Storleksvarierade alltsåter smörtillgången. Smöret knådades alltid med händerna. I en smörtina: småfoga packades det fär-

dig smöret av dem som skulle sälja. Den var av trä och vidare upp till, för att det skulle gå lättare att ta ur smöret. De som åt upp sitt smör själva packade det i en liten smörbytta: smärbit. Dessa var av olika storlek och bandade, samt försedda med lock. Sadana, som var arbetade i ett stycke, förekommer intet. Smörbyttorna förvarades i kamptoret eller mjölkslaget. - Man bar hem kärnan med grädden i från fabodarna och kärnade hemma. Smöret lades på mindre tritallrikar. Det smör, som man hade med sig på färder, förvarades i närraskar eller triaskar, som kallas smöraskar: smäråsha. - Det smör, som skulle säljas, sprörades i tinorna från vår till höst och såldes sedan till en uppköpare eller i nära-

mastri samhälle. Vid högtider lade man upp smöret på ett stakblåkunde föremål.

V. Beredningen av ost.

Ost: öst, användes även om mjölka, ej formade ostslag, se kap. II om hänterost! Allt ysta kallades att göra ost: göra ås-t-n. De ostsörter, som tillverkades i byn varo: gammelosten: gå m a h å s t n, ränmjölkosten: rā n m j a l k å s t n, sötmjölkosten: sö t m j a l k å s t n, slörost: k l ö r å s t n, kärnmjölkosten: k e n m j a l k - å s t n, sötosten: sö t å s t n och fatosten: f à t å s t n. I fabodarna kokade man alltid först vitosten: v i t å s t n och därpå av vasslan blandosten: b l à n å s t n. Man kokade ost även av getmjölk, gestosten: g i t å s t n. Det förelkom också, att man gjorde ost av getmjölk blandad med komjölk. Tillverkning av ost i ostkorg förelkom. Korgarna

Landsmålsarkivet Uppsala 9621
A. Hammarberg 1936 ANUNDO SJÖ
ÄNG.

Frgl. 1

Ostkorgarna kallades täykar: taägkar¹⁸ varo runda och vidare upp till. Se sid 6! De tillverkades av sälgtägor och varo mycket konstrikt och vackert gjorda. De gjordes innan varje gård för husektion. Ostmassan pressades ned i korgen med blotta händerna.

Ostlöpe, som kallades käsen: g è s, bereddes av en kalvs löpmage. Kalven måste vara myfödd och fick inte ha åtit nist. Magen rengjordes och saltades och hängdes därpå upp på en björkaklyka från att torka. När den torkat, hälde man över vatten eller istället blanda: blåna och detta förrörades i flaskor e. d. Samma kalvmage kunde användas fler gånger; man hade bara att hälla ny blanda över. Endast kalvmagrar kunde användas. - Vid osttillverningen brukade man varma mjölken i ostgrystorna: ost grysta, i fäbodarna, dessa

grytor stodo ute i det fria. Da man gjorde
 ost hemma, höll man till i den öppna
 spiseln. Mjölk'en sades flyga ilop: flyg
 i hopen, då den löjnade. Löjmagnerna kastades bort efter användningen. Ostmassan
 togs upp ur vasslan med händerna. Ost
 pressades direkt ned i ostkaret, utom slor
 osten, som lades i ett kläde: klyxa, så att
 vasslan fick rinna bort. Ostkaret ställdes på
 ett träd, dit återstoden av vasslan fick rinna,
ostträget: osträga. Särskilt uppassat, graut
 utslit lock: läk,-ga, fanns till ostkaret.
 Den utpressade vasslan fick rinna ned till
 den övriga i ostgrytan. Ibland saltade man
 varvtals i ostkaret, när man tog upposten,
 men annars tog man upp ostet ur karet och
 lade den i saltvattnet. Efter några timmar
 togs ostet ur karet, då blaudosten skulle dit;

Uppsala 9621
 A. Hammarberg 1936 ANUNDSJÖ
 ANG.

20

den fick sta där längre. Ostarna lades i fäbodarna upp på hyllor efter väggarna; hemma vid gården lades de i kanintorset. Ostet skulle först lagras och torkoses tidvis efter man började äta av den. 3-4 månader kunde gammelosten sparas. Med ostmus: öst mus us-a, menades en smakbit, som man fick vid ostupptagningen. — Den nyölk, som erhölls kvällen och morgonen före flyttning från fäbodarna, gjorde man söt nyölkost: söt mu gallkostn, av.

VI. Beredningen av messmör

Messmör kallades blandost: bländost: bländostn. Den vid upptingen överblivna vassla kokades 3-4 timmar, om man hade mysket vassa. Efter kokandet rördes den, tills den blev kall, och hälldes sedan i ostkaret omlindad av ett kläde. Messostkokning skeedde sällan

21

hemma, man varje dag i fabodarua, om man
hade många kor. Kolningen utfördes av vall-
björnet, som kallades fjällpiga: fjäll ^{piga}.
Vasslan kolades direkt i sauumas gruta, som
man kolat vitosten i. Neden vasslan var
tum rörde man om med en visp, man se-
dan med en slev: sléva. Med den fick
den besökande skumma av messen: mésen
och slicka den, när det blivit blandost. Den
vassla, som skulle sparas för att användas
vid balning, bars hem från fabodarua i
en kapp: káp, som bars i en mess: més.
I stället för vassla kunde vid balning även
mesost användas, som blättos i vatten. Av vass-
lan efter gestost kolades getblandost:
gitblánöstn. Av mesost tillagades
blandsmeten: bjánsmétyn, se sid 10!

Landsmålsarkivet Uppsala 9621
A. Hammarberg 1936. ANUNDSJÖ
ANG.

Ordlista till sid 22.

x becknad, békna	✓	sid 2
x blanda, s. f. blåna, -a		sid 5, 7, 18
x blandost, s. m. blånäst, -n, -a, -a		sid 10, 17, 20
x blandsmet, s. m. blånsmet, -n		sid 10, 21
x blånjölk, s. f. blåmjällk, -a		sid 3
bock, s. m. bok, -an, -a, -a		sid 13
x brödbryta, s. f. bröbbryt, -a		sid 8
brädhylla, s. f. brézhil, -a		sid 11
enlag, s. m. jénlaggan		sid 12
x fatost, s. m. fätöst, -n		sid 17
x fil, s. n. fél, -a		sid 3
x filrand, s. f. filräan, -a		sid 12
x filstunt, s. m. filstunt, -n		sid 5
x filtrig, s. n.filtrág, -a		sid 8
x fjällriga, s. f. fjéllriga, -a		sid 21
x flyga ihop, v. flygg ihop, flug, flöja på väret, på värt		sid 3, 19 sid 15
x gammelost, s. m. gámaést, -n		sid 3, 17
x getblandost, s. m. gitblånäst, -n		sid 21
x getmjölk, s. f. gitmjällk, -a		sid 1
x getost, s. m. gitöst, -n		sid 17
x gás, s. f. gáas, -a		sid 13

x	göra ostn, v. jȫta óstn	sid 17
x	hämtarost, s. m. hæm tarost, -n	sid 8
x	kallgröt, s. m. kàl grȫt, -n	sid 8
x	karntor, s. n. kàn tör, -a, -, -a	sid 7, 10
x	kapp, s. m. kap, -an	sid 5, 21
	kläde, s. n. klé̄da	sid 19
	komjölk, s. f. komjällk, -a	sid 1
	korv, s. n. korv, -a, -, -a	✓ sid 14
	kärna, s. f. jè̄n a, -a	sid 12, 13
x	kämfil, s. m. jè̄n fil, -a	sid 10
x	kärngås, s. f. jè̄n gās, -a	sid 15
x	kärmijölk, s. f. jè̄n myjällk, -a	sid 7, 9, 15
x	kärmijölkost, s. m. jè̄n myngjällkost, -n	sid 17
x	kärtörel, s. m. jè̄n töräl, -n, -a, -a	sid 14
x	käsm, s. m. jè̄s m	sid 18
	lock, s. n. læk, -ga, -, -a	sid 19
	mes, s. m. més, -n	sid 21
x	mesen, s. m. mès an	sid 9, 21
	midday, s. m. méda, n	sid 8
	mjölk, s. f. myjällk, -a	sid 1
	mjölkbytte, s. f. myjällkbytt, -a	sid 11
	mjöllskäp, s. n. myjällk skaap, -a, -, -a	sid 11
x	mjöllträg, s. n. myjällk träg, -a, -, -a	sid 10
x	mysilmijölk, s. f. myslim myjällk, -a	sid 2
	ost, s. m. ost, -n, -a, -a	sid 17
	ostgryta, s. f. östgrytt, -a, -at, -ay	sid 18
	ostnus, s. f. östnus, -a	sid 20

x osttrög, s. n. östräg, -a, -, -a	sid 19
x pimhylla, s. f. pèn hìl, -a, -ar, -ay	✓ sid 10
x puttermjölk, s. f. pàtar mjållk, -a	sid 3, 7
x putterost, s. m. pàtaröst, -n	sid 3
x puttrig, adj. pàt re	sid 5
x rekla, v. rëzka, rakta, rakt	sid 15
x råmjölk, s. f. råðmjållk, -a	sid 8
x "rämma, v. rånd, råne, råne	sid 12
x rämmad, råne	sid 3
x rämmjölk, s. f. rånmjållk, -a	sid 3
x rämmmjölkbyta, s. f. rånmjållkbyt, -a	sid 12
x rämmmjölkost, s. m. rånmjållkost, -n	sid 17
x sila på tåten, v. silpotétn	sid 5
sil, s. m. sil, -n, -a, -a	sid 11
x silskopa, s. f. silskop, -a	sid 11
skinn, s. n. sín, -a	sid 3
skölja, v. sjyla, sjilda, syld	sid 15
slev, s. f. -hlér, -a	sid 21
x slärost, s. m. klöröst, -n	sid 17
smör, s. n. smár, -a	sid 13
smörask, s. m. smärask, -an, -a, -a	sid 16
x smörbyta, s. f. smärbyt, -a	sid 16
x smörslack, s. n. småläk, -a, -, -a	sid 15
x smörstina, s. f. smättyra, -a	sid 15
x ståva, s. ståva, (-y)	sid 11
x surmjölk, s. f. surmjållk, -a	sid 3
x sötnejölk, s. f. sötnejållk	sid 1, 7

x sötnejölkost, s.m. söt myallkóst, -n	sid 17, 20
x sötost, s.m. sötöst, -n	sid 17
x tigga tåten, v. téga tét ^o n	sid 4
tjock, adj. jök, -t	sid 5
x tjockmjölk, s.f. jök myallk, -a	sid 4
x tvaravälling, s.m. grárvärling, -an	sid 8
träg, s.n. trág, -a, -, -a	sid 10
tvätta, v. gråta, -a, -a	sid 13
x täckar, s.n. täckkar, -a, -, -a	sid 18
x tätgräs, s.n. tätgräs, -a	sid 4
· tätnejölk, s.f. tät myallk, -a	sid 4
uppkökt, öpkökta	sid 3
varm, adj. varm, -t	sid 2
x vitost, s.m. vitöst, -n	sid 17
ölsugna, s. ölsugna	sid 9